DOI: https://doi.org/10.17355/rkkpt.v34i2.216

Antal Róbert-István *

Fasiszta forradalmi nihilizmus vs. autoriter konzervativizmus – avagy a nemzeti-legionárius állam rövid uralma Romániában

Florin Müller: *Statul național–legionar (septembrie 1940 – ianuarie 1941)*. București: Editura Corint, 2025. 491 oldal

A címben jelzett téma mindkét részegysége bő szakirodalommal rendelkezik: elég csak Constantin Iordachi és Miskolczy Ambrus magyar nyelven is elérhető köteteire[1], vagy a román történészeknek a Ion Antonescu tábornok alatti Romániát vizsgáló köteteire utalnunk[2]. A Bukaresti Egyetem tanárának, Florin Müllernek új kötete az 1940 nyarán a területi veszteségek következtében megbukott II. Károly román király-féle autoriter-korporatív rezsim helyére került – szűk egy félévre intézményesült – szélsőjobboldali Vasgárda és Ion Antonescu tábornok vezette csoport alkalmi együttműködéséről írt munkája, amelyben a nemzeti-legionárius állam történetét foglalja össze.

Munkájához a szerző több román közgyűjteményt keresett fel, főleg a Román Nemzeti Levéltár Központi Történeti Levéltárát (ANR ANIC), ahol leginkább az 1940–41 közötti miniszteri iratokat, a miniszterelnökség nagy terjedelmű korpuszát, valamint a rendőrségi anyagokat kutatta. Emellett rengeteg politikai szereplő memoárját, naplóját, valamint a korszak sajtóját is átnézte. A Legionárius Mozgalom ideológiai profiljának feltérképezéséhez pedig a román szélsőjobbhoz tartozó

* A szerző történész, az MNL Országos Levéltára levéltárosa. E-mail: antal_r92@yahoo.com, ORCID: 0009-0001-9011-7928

1 Iordachi, Constantin: *A Vasgárda. Karizma, politika, erőszak Romániában 1927–1941*. Budapest: L'Harmattan, 2016. és Miskolczy Ambrus: *A Vasgárda (1927–1937). Antiszemitizmus, mitológia, vallás*. Budapest: Gondolat, 2015., Uő: *A Vasgárda II. (1937–1964). Antiszemitizmus, mitológia, vallás*. Budapest: Gondolat, 2019.

2 Deletant, Dennis: *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său 1940–1944*. București: Humanitas, 2008.

értelmiségiek által írt programadó cikkeket, valamint politikai pamfleteket, brosúrákat is átnézte.

Habár a kötet a nemzeti-legionárius állam monográfiájának igényével lép fel, ezen vállalását nem tudja teljesíteni. Ez elsősorban a kötetben szereplő fejezetek (nagytanulmányok) aránytalanságának köszönhető (a pár tíz oldalas fejezettől a több száz oldalasig). Munkáját a szerző szerkezetileg öt nagy egységre tagolta: az első fejezetben a Vasgárda és Ion Antonescu 1940 előtti tevékenységét vizsgálta, majd egy fontos fejezet a királyi diktatúra bukásával, a nemzeti-legionárius állam megteremtésével, annak jogi kodifikálásával foglalkozott. Ezen fejezet fő mondanivalója a duális állam jellegének elemzése, amely fogalom alatt az Antonescu körül csoportosuló etatisták és az államellenes vasgárdisták már ekkor megjelenő konfliktusait elemezte. A fejezet az 1940 őszén létrehozott politikai berendezkedéssel kapcsolatban a náci Németország álláspontját is vizsgálta. A harmadik, legnagyobb terjedelmű fejezet egyben a legszárazabb is: ebben Müller a Vasgárda ideológiáját a korabeli szereplők programbeszédei alapján elemezte. Külön egység foglalkozik a nyelv és a közbeszéd radikalizálódásával, az 1940. novemberi legionárius politikai leszámolásokkal (például Nicolae Iorga történész meggyilkolásával), valamint a kulturális és egyetemi szektort értintő tisztogatási hullámmal is. Az utolsó, terjedelmileg legrövidebb fejezet az 1941. januári Antonescu-ellenes vasgárdista lázadást elemzi, valamint az ezt követő, immár tisztán „antoneszkánus" rezsim jellegét vizsgálja.

Müller konklúziója erre a rezsimtípusra elfogadható az olvasó számára: szerinte 1941. januárja és 1944. augusztus 23 között egy „fasisztáknélküli fasiszta diktatúra" kormányozta Romániát, amelyet a szerző a társadalmat és a közbeszédet átható antiszemitizmusban, valamint Ion Antonescu személyi uralmában talált meg. Ugyanakkor fontos különbség, hogy Müller szerint Antonescu nem rendelkezett politikai legitimációval (vagyis nem volt mögötte tömegpárt), illetve egy mindent totálisan uraló ideológiával sem – talán a román nacionalizmus, illetve az elveszített területek visszaszerzésének óhaja lehetett volna ez, ugyanis ezen célokban a társadalom nagy része egyetértett.

A kötet fő tézise szerint Ion Antonescu tábornok és a Legionárius Mozgalom (Vasgárda) együttműködése már a kezdetektől fogva magával hordozta a későbbi konfliktus lehetőségét. Annak ellenére, hogy mindkét fél virulens nacionalista, és II. Károly királyi diktatúrájának, valamint a karlizmus áldozatának tekinthető[3], mégis több különbség volt köztük: Antonescu a működő állam koncepcióját követte a Vasgárda rendszerellenességével szemben. A tábornok szerint a katonai hatékonysággal működő rend állama mind a legionárius forradalmi nihilizmussal (államellenességgel), mind a parlamentarizmussal szemben hatékonyabb a román

[3] Ion Antonescut eltávolították a királyhű tábornokok a vezérkari főnök pozícióból, míg a Vasgárda parancsnokát, Corneliu Zelea Codreanut II. Károly egyszerűen meggyilkoltatta.

nemzeti célok megvalósításához (19–22.). Müller szerint a forradalmi fasizmus és az autoriter konzervativizmus/nacionalizmus együttműködése az országot ért külpolitikai sokk (Besszarábia, Észak-Erdély és Dél-Dobrudzsa pár hónapon belül való elvesztése) következtében valósult meg. A szerző a konzervativizmuson nem a modern politikai ideológiát, hanem sokkal inkább a román állam status quo-jában érdekelt etatista erők gyülekezetét értette (31.). A karlista állam bukása és a nemzeti-legionárius állam kodifikálásának elbeszélése mellett ezen fejezet fő újdonságát a román politikai szereplők álláspontjának bemutatása képezi. Így kiderül, hogy Antonescu tábornok a parasztpárti Iuliu Maniuval többször egyeztetett egy esetleges kormányzati részvétel kapcsán. Ugyanakkor az is világosan kiderül, hogy a második bécsi döntés kihirdetése (1940. augusztus 30.) és a karlista állam bukása (1940. szeptember 6.) közötti egy hétben eléggé képlékeny közállapotok jellemezték a hétköznapokat. A szeptember 3-i nagy bukaresti legionárius tüntetés és zavarkeltést követően – amikor a legionáriusok még a királyi palotába is belelőttek, sőt, közhivatalokat szálltak meg – merült fel annak a lehetősége, hogy a Vasgárda nélkül nem lehet kormányt alakítani (43.). Müller meggyőzően bizonyítja, hogy Ion Antonescu felkért miniszterelnök azért nem lövetett a tüntető vasgárdisták közé, mert politikai nyomásgyakorlásra használhatta fel őket a király lemondása ügyében (45.). Szintén izgalmas része ezen egységnek, hogy a szerző Antonescunak az események részvételében alkotott kései narratíváját is elemezte. Sikerrel mutatta ki, hogy ezen önkép szerint Antonescu voltaképpen a király lemondását, a karlista rendszer összeomlását szinte egymaga, legionárius segítség nélkül hajtotta végre. Ezzel szemben annyi történt, hogy a területi veszteségek következtében amúgy is megtépázott II. Károly az 1940. szeptember 3–5. közötti napokban elveszítette az elnyomó apparátus és az erőszakszervezetek (a hadsereg és a belügyi titkosrendőrség) maradék szimpátiáját is. Antonescu pedig ezen elégedetlenségi hullámot meglovagolva az államvezető pozícióba került, ahova ideiglenesen a Vasgárdát is kooptálta (58–61).

Még szintén ezen fejezetnél maradva az is kiderül, hogy bár Antonescu fasiszta nyelvhasználattal élt, rendeleteit a vasgárdista morálra és „szent ortodoxiára" hivatkozva tette közzé, mégis nyilvánvalóvá vált a „kormánykoalícióban" a Vasgárda alárendelt szerepe, amellyel szemben Antonescu bármikor felmutathatta az alternatívát – ahogyan majd a tiszta katonai diktatúra bevezetésével a későbbiekben meg is tette. Ugyanide tartozik, hogy a kurrens fasizmusirodalomból kiindulva Müller egy hallatlanul izgalmas, a fasiszta és kommunista forradalmi teóriát, valamint a kommunista és fasiszta diktatúrák jogfelfogását is elemzi. Itt a fő megállapítása az, hogy míg a kommunista jogfelfogás az alkotmányból indul ki – a sztálinista diktatúrában például létezik Alkotmány, ám az alkotmány alapjának tekintett osztály és nemzeti kollektivizmus oltárán az egyén szabadságjogaitól meg van fosztva –, addig a fasiszta diktatúráknak nincs szükségük alkotmányos jogalapra. Nemzetközi szerzők alapján Müller arra a következtetésre jut, hogy

a nemzeti legionárius államban azért nem szükséges külön alkotmányt létrehozni, mert azok a duális állam elmélete mentén működtek: vagyis mivel jogfelfogásuk szerint az alkotmányos berendezkedés a korábbi, „rothadt" rezsim joggyakorlatát követte, a fasiszta forradalmat követően, az „új fasiszta ember" már az alkotmányosság „hamis láncaitól" megszabadulva a nemzet céljait a fasiszta morál által fogja kiteljesíteni (93–97.). Müller ezen állításából egyenesen következik, hogy az alkotmányt figyelmen kívül hagyva a Ion Antonescut állam- és kormányfőnek kinevező rendelet olyan jogköröket biztosított számára, amellyel Románia egyetlen korábbi miniszterelnöke sem rendelkezett (100.).

A nemzeti-legionárius állam jogi kidolgozása körüli törvényerejű rendeletek szárazabb idézésében és elemzésében üdítő kivétel a hadsereg titkosszolgálata, a SSI (Serviciul Special de Informații / Információs Ügyosztály) vezetőváltásának leírása, az Antonescuhoz hű Eugen Cristescu kinevezésével és profiljának rövid elemzésével. Valamint annak bemutatása is, hogy a vasgárdista kontroll alá került belügyminisztériumban a román rendőrség Állambiztonsági Főigazgatósága (a hírhedt Siguranța) és az imént említett SSI között állandó konfliktus volt (104–106.). A fejezet végére a szerző elemzéséből kiderül, hogy Antonescu hatalomkoncentrációjával a hatalmi erők vonatkozásában az államapparátusban a végrehajtó hatalom ereje került túlsúlyba. Antonescu a konzervatív tábor (a rend, a nyugalom hívei) támogatását maga mögött tudva a rend helyreállításának ígéretével voltaképpen új rend(szert) hozott létre. Az egyes szám első személy azért is használható erre, mert a tábornok valójában a karlizmus rendszerét a kibocsájtott rendeletekkel már azelőtt lebontotta (1940. szeptember 3–6.), hogy magukat a legionáriusokat kooptálta volna kormányába (109–110). Antonescu fő szerepét pedig II. Károly lemondását követő hónapban, az 1940. október 6-ra Bukarestbe összehívott legionárius nagygyűlés legitimálta. Ekkor a Vasgárda hűségesküt tett az államhatalmat birtokló Ion Antonescu előtt, amellyel elfogadta, hogy a forradalom és az erőszak, az átmenet ideje véget ért, onnantól „az építő rend" korszaka következik (288–298.). Ugyancsak üdítő olvasni a jogi paragrafusok elemzése között például a királyi diktatúra időszakának bűneiről, végül annak főleg a jogi és pénzügyi felülvizsgálására létrehozott bizottság tevékenységéről is, amelyből leginkább a román politikát átható személyi ellentétek, kicsinyességek derülnek ki (139).

Florin Müller a kortárs fasizmuselmélet eredményeit felhasználva[4] rámutatott a Vasgárda ideológiájának fő elemeire is: szemben a modernizáló elmélettel a Vasgárda a modernizációellenes forradalom híve volt, a nemzet kultuszát a mitizált és szakralizált múltba, a középkori román fejedelemségek világába vetítette vissza. Az ideális románt pedig az akkori román parasztban találták meg (177.). Ebből egyenesen következett, hogy a Gárda társadalomképében nem egyetlen osztály, hanem

[4] Főleg Giovanni Gentile munkássága, aki a fasizmusnak a modernizáló forradalom elméletét dolgozta ki.

a „parazitáktól” (amely alatt nemcsak a zsidókat, hanem a kapitalista struktúrákba integrált románokat is beleértették) megtisztított román nemzet uralmát kívánták megvalósítani (183.). Így tehát elemzése szerint a Vasgárda gazdaságpolitikája harmadikutasnak tekinthető: kapitalizmus- és szovjet tervgazdaság-ellenesség jellemezte (205.). Ugyanakkor ezzel az állásponttal némileg ellentétesen Müller fő konklúziója a Vasgárda ideológiai profiljáról: szerinte a legionárius mozgalom egy alternatív modernizmust képvisel. Vagyis a spiritualista, reakciós jelzők értelmezése alól kiemelte és a Gárda szociálpolitikájának elemzésével – amely hasonlóságokat mutatott a marxizmussal – a „megtisztított” román munkás – vagy a marxista terminológiát használva: proletár – nemzeti célokért küzdő mozgalomnak írta le (229 –235.).

A következő nagy egységben a szerző nemcsak a közéletben megjelenő politikai erőszakot (és annak diszkurzív megjelenését), a Vasgárda által elkövetett gyilkosságokat elemezte, hanem ezt kiegészítette az értelmiségi élet megtisztítása folyamatának ismertetésével is. A már korábban ismertetett ideológiai elemzésből kiindulva Müller sikeresen bebizonyította, hogy már az Antonescu–legionárius együttműködés elején kódolva volt a konfliktus lehetősége: míg Antonescu megtartotta a kapitalista struktúrákat, addig a Vasgárda vezetője, Horia Sima valamilyen tervutasításos, irányított gazdaságban hitt. Továbbá Antonescu az autoriter etatizmus híve volt, míg Sima egy totalitárius pártállam (a náci minta romániai megismétlése) híve volt (299.). Ezt az ellentétet a Vasgárda 1940. őszi politikai gyilkosságai tovább mélyítették. Az ismert történész, Nicolae Iorga, a parasztpárti közgazdász, Virgil Madgearu, valamint a királyi diktatúra időszakához köthető több vezető politikus, katonatiszt (Mihail Moruzov korábbi SSI igazgató, Victor Iamandi karlista igazságügyminiszter, vagy éppen Gheorghe Argeșanu karlista tábornok) meggyilkolását követően Antonescuban megerősödött a Vasgárdával való szakítás gondolata. Fontos a szerző azon megállapítása is, hogy a Vasgárda ezen gyilkosságokkal voltaképpen szívességet tett Antonescunak: leszámolt a karlista időszak politikusaival, és nem Antonescunak kellett jogi cikkelyek mögé burkolódzva eltávolítani őket (310.). Müller az Antonescu–Vasgárda szakítást szinte minuciózus pontossággal rekonstruálta: nemcsak a legionárius gyilkosságok körülményeit, annak kivizsgálási folyamatát, hanem a szereplők indíttatását is rekonstruálta. Érdekes azon eszmefuttatása, amelyben azt elemezte, hogy ha a Gárda elfogadta Antonescu elsőbbségét, azzal megszűnt fasiszta mozgalom lenni, ugyanis lemondott saját vezetőjének (Horia Simának) vezérkultuszáról. Továbbá a fasiszta gyilkosságok következtében Antonescu még inkább magának vindikálhatta nemcsak a hadsereg, hanem a civil állami bürokrácia támogatását, és a „rend helyreállítója” pózában a román társadalom szimpátiájának többségéét is (302.). Ehhez kapcsolódik Müller azon kijelentése is, hogy „a duális állam időszakát végig az erőszak jellemezte.” A szerző itt nemcsak a politikai gyilkosságokra, hanem a verbális erőszakra, a tomboló zsidóellenességre, a szabad rablásra (zsidó nagy- és kisvagyonok kisajátítása), illetve az értelmiségellenes tisztogatásokra is vonatkoztatta (356.).

Ugyanakkor fontosnak tartotta azt is tisztázni, hogy az egyetemi élet purifikálása során a legtöbb esetben nem a korábbi politikai hovatartozás vagy viselkedés, hanem a személyes feljelentések, torzsalkodások, konfliktusok játszottak szerepet. A szerző szerint ez a szegmens volt a Vasgárda egyetlen sikeresen végrehajtott politikai programpontja: az egyetemi purifikálással a társadalomban elültethette a félelemnek, mint társadalmi kontrollnak az eszméjét – vagyis azt, hogy ha addig értinthetetlen tekintélyeket, akár egyetemi professzorokat is elmozdíthatott, úgy a későbbiekben bárkire sor kerülhet (363.).

Fontos annak bemutatása is, hogy a már korábban említett duális államban a jilavai-i gyilkosságokat követően kerülhetett sor a legionárius rendőrség felszámolására és szereplőinek az állami rendvédelmi szervek alá integrálására. A szerző szerint ezzel Antonescu két legyet ütött egy csapásra: a gárdisták nemcsak karlista ellenfeleitől szabadították meg, hanem a legionárius rendőrség felszámolásával a Vasgárda legradikálisabb tagjait állami kontroll alá helyezhette (350.). Egyetérthetünk a szerző azon kijelentésével is, hogy Antonescu népszerűsége a legionárius felkelés leverését követően jutott el csúcspontjára, és ezen népszerűséget addig tarthatta meg, amíg a II. világháborús román szereplést a sikerek jellemezték – vagyis a sztálingrádi vereségig.

Végül az utolsó, terjedelmileg legkisebb fejezetben Müller bemutatta azon külpolitikai lépéseket, amelyekkel lehetségessé vált Antonescu számára, hogy leszámoljon a duális államban szereplő koalíciós partnerével, a Vasgárdával. Itt elsőrendű Ion Antonescu és Hitler találkozója, ahol Hitler az SA-val való saját leszámolásával példálózott Antonescunak, amikor a forradalmi nihilizmus és a militarizmus közötti kapcsolatot elemezte (441.). Müller ezt a folyamatot is empatikusan bemutatta: miután Antonescu megszerezte Hitler beleegyezését, fokozatosan felszámolta a duális államot (a már említett legionárius rendőrséget, a romanizálási kormánybiztosságokat megszüntette, leváltotta a gárdista prefektusokat, katonákkal helyettesítve azokat stb.), így a Vasgárda számára csak a fegyveres felkelés lehetősége maradt (453). Az 1941. január 25–26-án zajlott fegyveres felkelést leverve Antonescu immár megszabadult a forradalmi nihilizmust követő koalíciós partnerétől, és saját identitását tükröző etatista–militarista diktatúrát vezethetett be.